

The Ashkenazic Compiler of our *Tosafot* to *Massekhet Berakhot* : Real or Imagined?

בספרו בעלי התוספות, א"א אורבך כתב (בעמ' 600-601, בתחילת הפרק על התוספות שלנו) שמקורן של התוספות למס' ברכות הוא בתוס' ר' יהודה שירליאון (תלמיד הר"י, ונפטר ב1224) הנזכר בהן פעמים רבות במפורש. וכן נזכרים בו תלמידיו ר' משה מקוצי והצעיר שבכולם ר' משה מאיוורא (נפטר סביבת 1250), גם בשמו המלא וגם כר"ם. [שמו נשתבש לר' משה מאלאוור בדף כו ע"ב, ולר' משה אלברט בדף נא ע"ב]. "עורך התוספות שלנו, אשכנזי לפי הנראה, הכיר את ר' משה פנים אבל לא היה תלמידו". זהותו של העורך נקבע (שם בהע' ז) ע"פ התוס' בדף יא ע"ב ד"ה שכבר: המחצית השנייה של המאה ה"ג. [מתחילתו והצרפתים נהגו. (מסקנת אורבך שאין לאחר את עריכתן של התוספות האלו

התוספות שם עוסקת בדיני ברכת התורה. מובא מן הירושלמי שאם סומכים על הברכה של אהבה רבה כברכת התורה שחייבים ללמוד מיד (לאחר התפילה) באותו מקום (אמר ר' בון והוא ששנה על אתר). ונשאל לר"י שא"כ, "אנו שאין אנו לומדין מיד לאחר תפילת השחר שאנו טרודים והולכים...עד אמצע היום או יותר...אמאי אין אנו מברכין פעם אחרת כשאנו מתחילין ללמוד?" הר"י השיב, בין היתר, ש"ברכת אשר בחר בנו וברכת לעסוק בדברי תורה שהן עיקר לברכת התורה פוטרת כל היום" (שלא כמו בברכת אהבה רבה, וכן) שלא כמו בברכת לישב בסוכה שצריך לברך אכל סעודה וסעודה. החילוק שביניהם הוא כי לשיבה בסוכה יש שעה קבועה (=מצוה המוגבלת בזמן), אבל "שאני תורה שאינו מייאש דעתו דכל שעה אדם מחוייב ללמוד דכתי' והגית בו וכו' והוי כמו יושב כל היום ללא הפסק" (=מצוה שאינה מוגבלת בזמן), וכן דן הר"י גם במה שאין אנו מברכים לישן בסוכה. [

שכאדם עומד ממיטתו בלילה [ז"א לפני שחרית] ללמוד, שא"צ לברך ברכת התורה ר"תובסוף התוס' שם: והיה אומר נהגו לומר פסוקי דברכת והצרפתים מפני שברכת התורה של אתמול שחרית פוטרת עד שחרית אחרת. ולא נהירא. כהנים וגם אלו דברים שאין להם שיעור שהיא משנה ואלו דברים שאוכל פירותיהם שהיא ברייתא/מימרא מפני הירושלמי [הנ"ל] דבעי שילמוד על אתר. אבל א"צ כמו שכתבתי כבר.

דברים כמעט זהים נמצאים בתוס' רבינו פרץ [בן אליהו מקורביל] למס' ברכות (שם), רק שבסוף שם כתוב: והיה כשאדם עומד ממיטתו בלילה ללמוד שא"צ לברך ברכת התורה מפני שברכת התורה של אתמול רבינו משהאומר נוהגים לומר פסוקים דברכת כהנים...שהיא ברייתא מפני והצרפתים שחרית פוטרת עד שחר אחר. ולא נהירא. הירושלמי דבעי שילמוד על אתר. אבל אינו צריך כמו שכתבתי כבר.

דכשאדם עומד ממיטתו בלילה (שחרית) הר"םוכך נמצא בספר מרדכי למס' ברכות (שם, רמז כט-ל): והיה אומר נהגו לומר ובצרפתללמוד א"צ לברך ברכת התורה לפי שברכת התורה של אתמול שחרית פוטרת עד שחרית מחר. פסוקים דברכת כהנים וגם אלו דברים שאין להם שיעור שהיא משנה וגם אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם שהיא ברייתא מפני הירושלמי דבעי שילמוד על אתר. אבל אין צריך כדפירשתי. [רק כת"י ורצ"לי גרס ולא נהירא על דברי הר"ם. [ע"פ ההשוואה הזאת, ברור שסופו של התוספות שלנו (אם לא כולו) בא דווקא מתוס' רבינו פרץ (ולא מתוס' ר"י שירליאון וכפי שנראה מיד), ומשמם הוא "נפל" לתוך ספר המרדכי. [רבינו פרץ מקורביל נפטר ב1297, ור' מרדכי בן הלל נהרג על קידוש השם ב1298. ויש לציין שהתוספות שבספר מרדכי לפרק ערבי פסחים גם הם תוספות ר"פ.]

מאיידך, הד"ה הזה בתוס' רבינו יהודה שירליאון שונה מן התוס' שלנו בכמה נקודות חשובות. הקטע שם פותח במלים, "אעתיק תשובת רבינו [הר"י] שהשיב לר' אשר מלוניל". ר' אשר הוא זה ששאל מן הר"י שמן הירושלמי שצריך ללמוד לאלתר אם יוצא בברכת אהבה רבה, האם הה"נ בברכת התורה? ור"י השיב לו, כפי שכתוב בקיצור בתוספות שלנו, שיש הבדל בין ברכה זו לבין ברכת התורה הרגילה ומסביר את ההבדל ביותר אריכות ["וממהרים עסקיהם לחזור וללמוד ותמיד דעתם לחזור על הלימוד"]. בנוסף, הר"י כתב לר' אשר שהוא היה זה ששאל מר"ת אודות ההבדל בין ברכת התורה לברכת לישב בסוכה ומביא גם את כל ההבדל הזה כהסברו של ר"ת (כאשר שמו של ר"ת אינו נזכר כלל בתוס' שלנו בעניין הזה). ובסוף תשובתו שם, הביא הר"י מפסקי ר' שמעיה תלמידו של רש"י על מנהגו של רש"י כאשר היה קם מוקדם (לפני עלות השחר) ללמוד תורה. לדבריו, רש"י היה מברך אז ברכת התורה (אשר בחר בנו ולעסוק בדברי תורה), והיה חוזר ומברכם פעם שנייה כשהיה בא לבית הכנסת לתפילה, כפי שהיה עושה בכל יום אחר כשלא היה משכים ללמוד. רש"י הסביר שאין זו ברכה לבטלה, דדמי למי שבירך ברכת התורה בבוקר ואז עולה לתורה ומברך פעם שנייה. אך הר"י תמה על כך כיוון שלשיטתו בברכת התורה בבוקר אין כל עניין של הפסק. ומה שאנו מברכים ברכת התורה שוב בקריאת התורה [ואפי' אם למד באותו היום לפני כן] היינו משום שנתקנו (בתקנה מיוחדת) ברכות לפניה ולאחריה (משום כבוד התורה). והסיום: כך השיב רבינו. [ר' יצחק אור זרוע מוינה, שלמד גם בבית מדרשו של

ר"י שירליאון בפריס כותב (או"ז הל' ק"ש סי' כב): ונראה בעיני משום שא"א שלא היה מפסיק. משום כך היה [רש"י] מברך, והיה סומך על הירושלמי [שגם בברכת התורה צריך ללמוד מיד אחריה, וכנגד שיטת הר"י].

רבינו פרץ ותלמידיו, שלא הביאו בתוספות שלהם את הפסק של ר' שמעיה על הנהגתו של רש"י כפי שנמצא בסוף תשובתו של הר"י, וכן לא הביאו מתחילת התשובה, הביאו במקומו את פסקו של ר' משה מאיוורא (שנפטר כיוכל שנים לאחר הר"י) שברכת התורה של כל בוקר עולה לכל הלימוד שיעשה עד ליום הבא, ואפי' אם יש הפסקים בלימודו מיד לאחר אמירת הברכה (והיינו בדיוק כשיטת הר"י ולא כפי שעשה רש"י. ואפשר גם שהמעתיק שהוסיף את המלים ולא נהירא עשה כך משום שפסקו של ר' משה מאיוורא היה נגד הנהגתו של רש"י). וכן שינו המעתיקים של התוספות שלנו את האותיות של ר"מ לר"ת (שהוא כמובן יותר ידוע, אך לא ראינו בשום מקום אחר שהתייחסו את השיטה הזאת לר"ת). רבינו פרץ ותלמידיו--ואין צורך להמציא איזה עורך אשכנזי חכם--הם שביקרו את הנהגת הצרפתים בברכת התורה (לומר מיד לאחריו ברכת כהנים וכו') שהיא הנהגה ללא צורך לפי שיטת הר"י משום שא"צ ללמוד מיד אחרי הברכות האלו ("כמו שכתבתי", כלשונוות התוס' לעיל). אבל דבר זה צ"ע, דהא רבינו פרץ מקורביל איש צרפת היה!

[יש לציין שאמירת קטעי ברכת כהנים ואלו דברים וכו' נמצאת דווקא בכתבי היד של המאה ה"ג והי"ד של נוסח התפילה בצפון צרפת. בכתבי היד של נוסח התפילה באשכנז (וכן אצל ראשוני אשכנז), אמרו פרשת התמיד ואיזהו מקומן של זבחים וכו' מיד לאחר ברכת התורה. אך יש שהסבירו (הב"ח לאו"ח סי' מח) שאמרו את הפרשיות האלו לאו דווקא כקיום בברכת התורה אלא בתור ונשלמה פרים שפתינו, שהתפילה הבאה תקבל ברצון כמו (ובמקום) הקרבנות. גם בצפון צרפת נתנו טעם אחר לאמירת ברכת כהנים מיד לאחר ברכת התורה, משום שיש בה ס' אותיות כנגד מסכתות הש"ס (כך לדוגמה בכת"י וטיקן 324, דף 2א). יוצא מזה שאפשר לזהות ולהאשים רק את הצרפתים כאלו שלומדים מיד אחרי ברכת התורה בשחרית, משום שגם הטעם הזה הוא באמת אינו טעם אחר (וכהנהגת האשכנזים), אלא היינו הך: מיד אחרי ברכת התורה לומדים, וכן משבחים את הלימוד של התורה שבכתב והתורה שבעל פה. והה"נ לגבי הקטעים של אלו דברים, המסיימים בתלמוד תורה שאין לו שיעור ות"ת כנגד כולם. (הב"י בלבד הזכיר בסי' מח שאנשי המשמר היו אומרים את פסוקי ברכת כהנים.) וא"כ, המנהג ללמוד מיד אחרי ברכת התורה ע"י אמירת פסוקים או קטעים מן התורה שבע"פ הוא מנהג צרפת מובהק, ואינו מנהג אשכנז. ואין זה נזכר כלל גם אצל ראשוני אשכנז.]

ואמנם, כפי שאורבך תיאר (עמ' 576-577), רבינו פרץ היה מאוד קשור למהר"ם מרוטנבורג (שנפטר ב1293), וראהו כאחד מרבותיו. ולא רק שהם התכתבו לא מעט בלימוד ובהלכה, אלא שר' פרץ אפי' הגיע בשלב מסויים למהר"ם באשכנז והשתתף שם גם עם תלמידיו של המהר"ם, ר' שמשון בן צדוק (שחיבר ספר תשב"ץ על הנהגותיו של המהר"ם) ור' חיים בן יצחק אור זורע (שחיבר תשובות ופסקים). יוצא שרבינו פרץ בעצמו הכיר היטב גם את מנהגי צרפת וגם את מנהגי אשכנז לסוגיהם (והוא כתב הגהות לסמ"ק של בן עירו ר' יצחק מקורביל, וגם לספר תשב"ץ). ואכן, בכמה מקומות בהגהותיו לספר תשב"ץ, רבינו פרץ מצביע על ההנהגות של אנשי צרפת, וכגון בסי' ג: מיהו היינו דווקא בארץ אשכנז שאוכלים מבעוד יום [בע"ש] אבל כבר פירשו כל גדולי צרפת שאין אוכלים מבעוד יום כ"כ [ואין לאכול אלא במקום הנר]; סי' רכה (באמירת משיב הרוח צ' פעמים): ומיהו לא חזינן לרבני קשישי מארץ צרפת דעבדי הכי; סי' שנב: ונמצאו בצרפת [דגי ברבוטא] שיש להם קשקשת אחת תחת האזניים...אך מורי הרב יחיאל לא היה אוכל...לכד מהעיריות העומדות על גבולי צרפת. ומנהג רווח בכל ארץ אשכנז שלא לאכלה.

רבינו פרץ (במחצית השנייה של המאה ה"ג) הוא זה שכתב (כדרכו) בתוס' ברכות על ההנהגה (הרווחת) של הצרפתים בברכת התורה, ועל פי פסקו של הר"י הסיק שאין צורך לנהוג ככה. רבינו פרץ למד בעיקר עם ר' שמואל בן שניאור מאיוורא. אבל בוודאי שהכיר גם את ר' משה אחיו ואת תורתו, רק שהוא לא היה רבו המובהק של רבינו פרץ. וזה ממש מה שאורבך דמיין כלפי העורך האשכנזי שלו ("הכיר את ר' משה פנים אבל לא היה תלמידו") שכנראה לא היה קיים.

[הערה נוספת וסופית: בתוס' ברכות יב ע"ב ד"ה והלכתא, מובא בשם ר"ח שאין להחזיר את מי שלא אמר זכרנו לחיים וכו'. אך בתוס' רבינו פרץ כתוב בשם ר"מ (מאיוורא, ולא בשם ר"ח) שאין מחזירין אותו, וכך הגיה בתוס' דידן המהרש"ל. ובספר מרדכי (רמז לג), דעה זו נמצאת בשם ר' משה מאיוורא. וכן הוא גם בתוס' דף יב ע"א ד"ה לא לאתווי, מה שמובא בשם ר"ח מובא בספר מרדכי (רמז לב) בשם הר"ם מאיוורא. ובתוס' רבינו פרץ: מיהו היה אומר רבינו מ'. וכן גם המרדכי (שהכיר הרבה חומר אשכנזי וגם צרפתי) הולך "לשיטתו", בברכות דף נא ע"א (רמז קמג) בתיקון כוס פגום: וכן נוהגין באשכנז (לתקן בתוספות יין או מים)...אבל בצרפת נוהגין...לערות לחוץ.]